

Inhoud

Proloog bij deze editie 9

I	Het heerlijk gebouwde huis	14
II	Stenen en brood	34
III	Vijand Roeltje	54
IV	Naar een nieuw Jeruzalem	68
V	De vreugde van Gods toorn	88
VI	De buitenstaanders en de gevestigden	122
VII	Een ijstijd nader verklaard	168
VIII	Het vuurpaleis	228
IX	De loop van trein 11537	280
X	De jaren van morele paniek	338
	Epiloog	396

Noten 405

Bibliografie 423

Illustratieverantwoording 431

Personenregister 435

Topografisch register 441

Proloog

Amsterdam is, laat ik eerlijk zijn, mijn eeuwige liefde. | 9
Wat er ook gebeurt. En ik ben daarin niet de enige.

Amsterdam is, ook in alle nuchterheid, een ideale stad. Wat 750 jaar geleden begon als een modderige nederzetting aan de Amstel is vandaag de dag een dynamische metropool met ruim 900 000 inwoners, het culturele hart van het land, een van de grootste aanjagers van groei en innovatie. De omvang is precies goed, niet te groot en niet te klein. De zaken worden hier geregeld in een aangenaam soort anarchisme, een soepele ordening, een nuchtere chaos. De voorlijkheid van Amsterdam – ook wel aangeduid als ‘kosmopolitische trendiness’ of ‘ekstercultuur’ – wekte jarenlang geestdrift en verbazing. Levi’s kwam zeker eens per jaar kijken wat de Amsterdamse vrouwen nu weer aanhadden, McDonald’s probeerde hier graag zijn nieuwste hamburgers uit. Tegelijkertijd hebben buurten en straten, vaker dan je denkt, nog de intimiteit van een dorp. Amsterdam is in alle opzichten een kleine wereldstad, met alle variatie en dynamiek die daarbij horen, maar zonder het verlies van de menselijke maat. Het is een geluk om daar bij te horen.

Onze jarige is, net als een mens, na al die eeuwen nog altijd een vat vol tegenstrijdigheden. Een goede stad is een stad die de menselijke behoefte aan ‘plaats’, aan geborgenheid, als vanzelfsprekend verenigt met de behoefte aan ‘ruimte’, aan vergezichten. Amsterdam is zo’n stad. Traditie en eigenheid gaan hier naadloos samen met ontplooiing en een eeuwige zoektocht naar het nieuwe. Amsterdam heeft een zeldzaam rijke historische binnenstad, een almaar doorlevende geschiedenis die ons, Amsterdammers, meer samenbindt dan we denken. En tegelijk is het een spannende en altijd weer verrassende stad. Het is een typische immigrantenstad, het product van de vruchtbare – ja, en soms ook problematische – spanning tussen gevestigden en nieuwkomers, van de Joden, Duitsers en ‘Spaanse Bra-

banders' in de zestiende en zeventiende eeuw tot alle 'allochtonen' en 'expats' in de eenentwintigste eeuw.

10| Het is een stad die zichzelf zo, generatie na generatie, wist om te toveren tot telkens weer een nieuwe stad: in de zestiende eeuw groeide een kleine stad vol kloosters uit tot een roerige handelsstad, in de zeventiende eeuw werd deze dynamische immigrantenstad een kleine wereldmacht, in de achttiende eeuw viel de stad in slaap en werd het een stad van renteniers, in de negentiende eeuw ontstond uit het arme en vermolmde Amsterdam een compleet nieuwe stad van ijzer en stoom, in de twintigste eeuw explodeerde een moderne stad over de regio –maar tegelijk werd in de oorlogsjaren het Joodse hart eruit gesneden. Datzelfde Amsterdam is nu een typisch eenentwintigste-eeuwse stad, vluchtiger en steeds intenser verbonden met de hele wereld.

Het gekke is: weinig Amsterdammers zijn trots op die 750 jaar. De stad is zelfs op een trotse manier niettrots. Ook de meest welvarende Amsterdammers hebben zich in de loop der eeuwen met een zekere koppigheid vastgeklampt aan de uiterlijke soberheid van hun zeventiende-eeuwse voorvaderen. Er is zo een stadsbeeld ontstaan waaraan ondanks de vergaarde rijkdommen, de barok, de grandeur van het absolutisme en de grote doorbraken van de negentiende eeuw grotendeels voorbij zijn gegaan. Zelfs het trotse Amsterdam van de Gouden Eeuw was volgens de toenmalige Europese normen het tegendeel van een moderne stad: traditioneel, gericht op individuele burgers in plaats van op een machtige aristocratie. Onze rijkdom, overal ter wereld op brute wijze bij elkaar gegraaid, is in Amsterdam zelf altijd een stille, discrete rijkdom geweest.

Van de achttiende-eeuwse weduwe Pels aan de Herengracht, de rijkste vrouw van Amsterdam die desondanks over niet meer dan vijfbedienden beschikte, loopt een directe lijn naar de Amsterdamse topmanager die zich in een weekblad afvroeg of het niet wat minder kon in de Business Class van KLM: 'Een broodje kaas en een glas melk zijn wat mij betreft meer dan voldoende.'

Een verklaring voor dit gebrek aan stedelijke trots ligt voor een deel in het simpele feit dat Amsterdam als stadsstaat al zo verschrikkelijk lang bestaat. De rustige zelfverzekerdheid die deze middelgrote Europese stad daaraan ontleent moet niet worden onderschat. De Republiek Amsterdam heeft, anders gezegd, allang geen praalgraven, paleizen, standbeelden en prestigieuze avenues meer nodig.

Het Amsterdamse burgerschap is een burgerschap zonder kapsones, en dat is ook de mythe waar de Amsterdammers zelf in geloven. Er was hier nooit een hofhouding waarnaar iedereen opkeek en waaraan de gezeten burgerij zich optrok, er heerste hier evenmin een absolute vorst die grote doorbraken van de oude structuur van de stad kon afdwingen – zoals in Parijs – en die de macht en de middelen had om werkelijk monumentaal te bouwen. Daarbij kwam dat ook de rijkste Amsterdamse kooplieden doordrongen waren van het besef dat geld in de eerste plaats diende als bedrijfs- en familiekapitaal, de basis waarop ook volgende generaties moesten kunnen voortbouwen. Met geld smijten, showen hoe rijk je was, het was volstrekt ‘not done’ in het Amsterdam van de achttiende en negentiende eeuw. De buitenlandse elite hoefde daar meestal niet over na te denken. Die had immers veelal grondbezit achter de hand, waarvan de opbrengsten jaar na jaar bleven toestromen. De Amsterdamse kooplieden kenden dat niet. Zo ontstond in de stad een cultuur waarin eer minder telde dan materie en waarin geld vaak zwaarder woog dan fatsoen, moraal, afkomst of prestige – met alle voor- en nadelen van dien.

| 11

De mythe van Amsterdam is, kortom, na deze 750 jaar vooral de mythe van de geest. De mythe van de meeste andere grote Europese steden is vooral de mythe van gebouwen, stenen, monumentaliteit. Veel steden profileerden zich door techniek en architectuur, en vooral door een wijze van bouwen die de bewonderende burger het hoofd deed buigen. Zo schep je onderdanen.

‘Een monument is bedoeld om angst of bewondering op te wekken: om de kijker te herinneren aan de ouderdom van de dynastie, de macht van het regime, de rijkdom van de gemeenschap, de waarheid van haar ideologie, of aan een militaire overwinning of een succesvolle revolutie die een dergelijke rijkdom, macht of waarheid uitdroeg,’ schreef de Amerikaanse stadssocioloog en historicus Donald Olsen.¹ Ingetogenheid is daarbij uit den boze, voegde hij daaraan toe. ‘Als een monument in haar opzet wil slagen, moet het in staat zijn het individu uit zijn dagelijkse beslommeringen los te rukken – over de trein van half zes die hij moet halen, zijn rijbewijs dat hij moet laten verlengen, postzegels die hij moet kopen – en hem eraan herinneren dat het leven meer inhoudt dan zulke zorgen, en dat hij zich gelukkig mag prijzen inwoner te zijn van zo’n schitterende metropool, onderdaan van zo’n welwillend heerser, aanhanger van dat ene ware geloof.’

Dat is het lied dat ieder monumentaal gebouw en iedere boulevard zingt, de taal die iedere negentiende-eeuwse villawijk spreekt. Regent Street, Place de la Concorde, de Stalin-wolkenkrabbers in Moskou, ze maken duidelijk dat kunst en architectuur niet alleen over zichzelf gaan, maar ook over zaken buiten zichzelf: politiek, ideeën, moraal, emoties, geldzucht, handigheid, instituties, geschiedenis. Monumenten zijn, kortom, de dragers bij uitstek van de mythe van de stad – of, beter gezegd, van de mythe die de stad van zichzelf wenst.

- 12| Zo ontstonden de moderne pendanten van de middeleeuwse steden die de chaos van de wereld niet meer te lijf gaan met muren en poorten, maar met een fantastisch weefsel van constructies. Het zijn puur technische steden, die een helderheid suggereren in een chaotische wereld, en een leiderschap in een periode die schreeuwt om gezag – en ook Amsterdam kent in de periferie haar eigen technoburchten. Maar toch is deze stad hierin een uitzondering. Sterker nog, Amsterdam is bijna het vleesgeworden anti-monument. Eenmaal heeft de stad al haar macht en rijkdom in een gebouw willen uitdrukken, het stadhuis op de Dam, maar al na anderhalve eeuw werd dat verkwanseld aan het Haagse koningshuis. Voor het overige zijn, zelfs na 750 jaar, de werkelijk monumentale gebouwen op de vingers van een hand te tellen. De prestigieuze architectuur van de negentiende eeuw is grotendeels aan Amsterdam voorbijgegaan – afgezien van het Rijksmuseum, het Centraal Station en het Paleis voor Volksvlijt, dat in 1929 tot de grond toe afbrandde. De combinatie Stadhuis-opera leverde aan het eind van de twintigste eeuw een log en massief gebouw op, geboren uit zuinigheid, met de allure van een Ikea-stoel. De moderne prestigebouw van het bedrijfsleven staat, zonder enige stedenbouwkundige visie, weggestopt aan de zuidostrand van de stad.

De Amsterdamse monumentaliteit speelt zich, kortom, voor het grootste deel niet af aan de straten en de pleinen, maar enkel in de hoofden van haar bewoners. De geschiedenissen in dit boek kunnen daarbij helpen – al zeg ik er direct bij dat je moet opschieten, want voordat je weet heeft Amsterdam zich alweer omgetoverd tot weer een nieuwe stad.

Het grote vuurwerk voor dit 750-jarige feest zal ergens anders vandaan moeten komen. En het ligt er: bij de Amsterdammers zelf. Samen scheppen ze een Amsterdam dat mensen niet in de kou laat.

Een Amsterdam dat openstaat voor de wereld. Een Amsterdam dat zich verzet tegen de liefdeloosheid in de politiek. Een Amsterdam dat de toekomst omhelst.

‘Heldhaftig, vastberaden, barmhartig’, het motto van deze stad blijft een bron van inspiratie. Nu meer dan ooit.

Mei 2024, Geert Mak

I

Het heerlijk gebouwde huis

10 Wogenermeer	62 De gasp	107 Den
19 Beekhoutmeer	63 Tabem	108 Den
20 Liegheleers	64 DeaVecht	109 Billaer
21 cloostet	65 Witer meer	110 Den ou
22 Beilemerdooyer	66 Ouermeer	111 Sanch
23 Rusleabruch	67 Thuis te needer	112 Tuoera
24 Beeghermeer Van	68 horst	113 De nue
25 moont en Em	69 Ab conderemeer	114 Woud
26 denrot bedicht	70 Banke meer	115 Heims
27 Boekiermeer be	71 Noort	116 Mouw
28 dycht	72 Stoppelaers brug	117 De scue
29 De Vasil grasf	73 Den water	118 De ceen
30 Spinh erboors gal	74 Regheilers	119 Huich
31 De die	75 Barandijfe	120 Coger
32	76 De Weelghs brech	121 Abene
33 Nieuwedam	77 Noordamer brug	122 Thelge
34 Wormermeer	78 Stammer	123 Hetne
35 Depurmer A of	79 Sydel meer	124 Warke
36 munte sloot	80 Wit hoven	125 Norre
37 Munke niec	81 Coonus meer	126 Voghel
38 Galilern	82 Busholeneer	127 Sucele
39 Amoor meer ken	83 De Angstel	128 De yf
40 De Zuyder meer	84 De A	129 Denud
41 De bulme meer	85 De langhe meer	130 De ma
42 De die	86 Climburger veen	131 Thngse
43 Waters anck	87 Groot burgerveen	132 Roden
44 De slych sloot	88 Casfuersloorn	133 Poelgh
45 De slochter	89 De giet	
46 Willems gote bruec	90 Crematrecht	
47	91	
48	92	
49	93	
50	94	
51	95	
52	96	
53	97	
54	98	
55	99	
56	100	
- Hier heylt agiaen de oude flae Throm is verhooyet van
 Holland. inden jaar 1203 den 12 maart. Inckende en
 eCCe Cadh. Marc. in
- Bemide edele heeren tot dien
 van een ygelich es des caere
 na maynalykaes conse. ons pa
 op een gemeen myle, dit wel
 offer yet gemist off ontgaen ten de

AN 1577 NO
 Den 31^{en} Iuly ghedaen en
 Wt ghegeuen dese caere
 BY MYN
 TOOST JANSEN
 NÆRDEN
 Hilferum

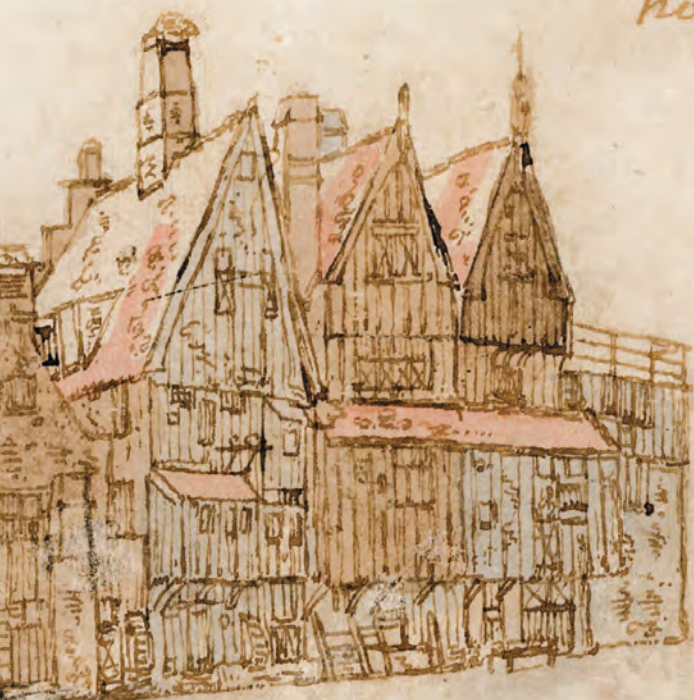
II

Stenen en brood

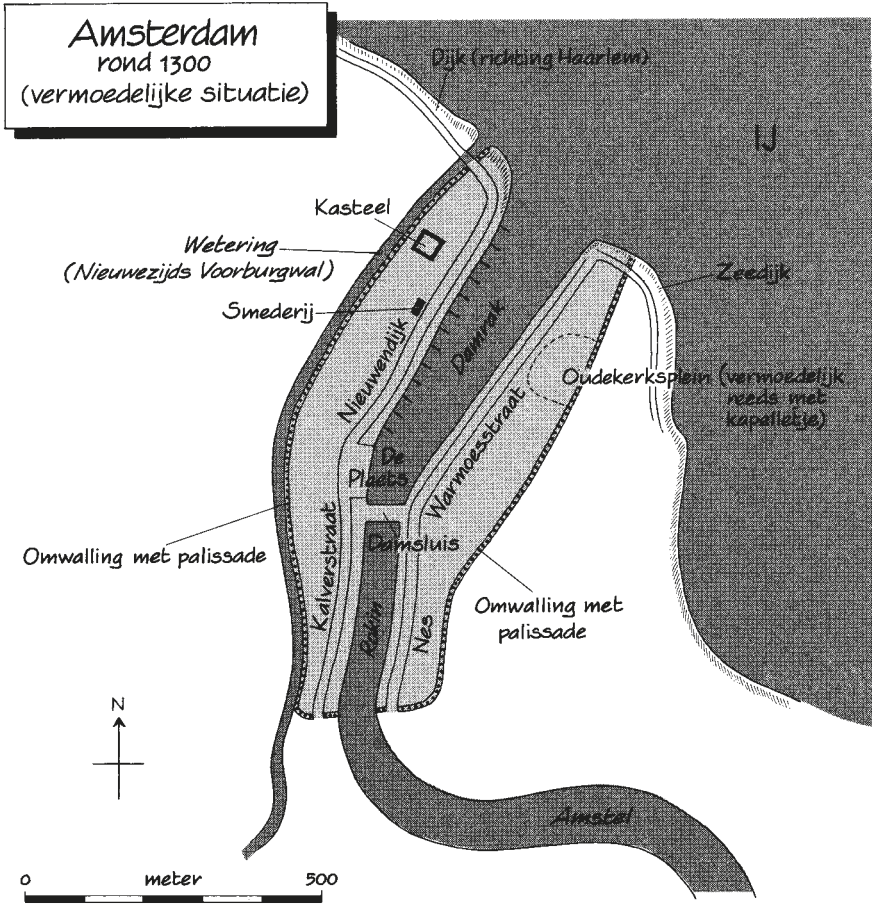

Nieuwe Syds voorburgwal, agter de Nieuwe
huysen, die stonden, daar nu de doorgang is, tusschen

fructu sicut dicitur
Complens dicitur
hoc libro

rk, met de Brouwerij de Klock, siende naar de
het Stadhuis, en Toorn van de Nieuwe Kerk.

OP DE VOORGAANDE PAGINA'S

*Oude houten huizen aan de Nieuwezijds Voorburgwal,
getekend door Claes Jansz. Visscher, ca. 1650.*

De tweede helft van de twaalfde eeuw, die onbekende periode tussen 1150 en 1200, moet een bijzondere periode geweest zijn: een tijd vol kleine en grote revoluties, misschien wel een van de belangrijkste tijdperken in de geschiedenis van Noord-Europa. Het waren jaren waarin, net als in de negentiende eeuw, opeens alles in een stroomversnelling raakte. Het koggenschip kwam in zwang, waardoor steeds meer goederen over een steeds grotere afstand vervoerd konden worden. De pelgrimages begonnen, waardoor men oog kreeg voor het vreemde en het exotische. De molen en het weefgetouw maakten allerlei thuisarbeid overbodig, waardoor de taakverdeling tussen mannen en vrouwen verschoof – en daarmee de sekserollen. Men begon in geld te betalen in plaats van in natura – en zo ontstond er iets van een markteconomie. Tegelijk werden in Holland door de overstromingen zulke grote stukken land weggespoeld dat enorme waterstaatswerken noodzakelijk waren. Bovendien groeide de boerenbevolking almaar door, en steeds meer mensen waren gedwongen naar een andere broodwinning om te kijken, buiten de landbouw. Al die ontwikkelingen voltrokken zich binnen enkele decennia, en het was precies op dat omslagpunt dat Amsterdam ontstond.

De groei van de dorpse nederzetting rond de rivierdam tot een kleine stad was een proces dat zeker een eeuw – dus drie generaties – heeft geduurd. Een harde grens waar het dorp ophoudt en de stad begint, een soort ‘drempelwaarde van stedelijke allure’, zoals de Franse historicus Fernand Braudel het noemt,¹ is voor de Middeleeuwen echter niet te geven. Voor Franse stadjes in de zestiende eeuw is wel een ondergrens van ‘zeshonderd haardsteden’ aangehouden, wat neerkomt op zo’n tweeduizend inwoners, maar volgens anderen is die norm veel te hoog, zeker voor middeleeuwse steden. Hoe het ook zij: onze nederzetting zal die ondergrens, met

haar tientallen en al snel honderden haardsteden, spoedig gehaald hebben.

Het meest tekenend voor het feit dat Amsterdam vrij gauw stedelijke karaktertrekken vertoonde was het soort mensen dat er woonde. Dat waren niet alleen maar boeren, vissers en schippers. Vrijwel vanaf het begin vertoonde de gemeenschap op die dijkjes iets dat kenmerkend is voor iedere stad: variatie en specialisatie.

38| Een van de oudste teruggevonden huizen van de nederzetting Aemstelredamme dateert uit 1225, een halve eeuw voor de eerste vermelding van de stad. Bij opgravingen op het terrein van een oude bioscoop aan de Nieuwendijk trof men op meer dan vier meter diepte een stookplaats, een deel van de omheining van een erf en wat huisraad. 'Een grote hoeveelheid bedrijfsafval maakte bovendien duidelijk welk beroep deze pionier uitoefende,' zou stadsarcheoloog Jan Baart later in een van zijn rapporten schrijven. 'Dikke lagen as, een hoeveelheid steenkool, een partij ijzerafval en een paar gereedschappen vertellen dat we met een smid van doen hebben.' Aan de hand van allerlei resten en halffabrikaten viel af te leiden dat deze smid zijn eigen land- en tuinbouwgereedschap maakte, maar ook timmermanswerktuigen, ijzerwerk voor de scheepsbouw, visgerei, schoenverstevingen, paardenbeslag, eetgerei en allerlei wapentuig. De nabijheid van het zogenaamde kasteel zal daar zeker mee te maken hebben gehad. Gietmallen en restjes koperplaat toonden aan dat hij ook met koper en tin werkte. De smidse verdween rond 1275, nadat er zeker een tweetal generaties smeden gewoond en gewerkt hadden.

De resten van het op een na oudste huis vertellen over een andere ambachtsman. Het dateert uit 1250, en werd vrijwel zeker bewoond door een schoenmaker.² In 1980 werden bij de Kalverstraat, diep onder de grond, de resten van gevlochten wilgentenen, funderingshout en stenen gevonden – een huis dus – en aan de toenmalige oever van de Amstel kwamen talrijke leersnippers en koehaar, vermengd met kalk te voorschijn. Blijkbaar werden de huiden aan de waterkant met kalk onthaard, daarna volgde het looiproces, en ten slotte werden er schoenen van gemaakt.

Er moeten zo meer ambachtslieden geweest zijn. Onder de oudste Amsterdammers die we bij naam kennen, bevindt zich in 1310 een zekere 'Lambrecht die backer'. Dat betekent dat de stad toen al een aparte bakkerij had, waar de mensen hun zelfgeknede brooddeeg konden laten bakken. Ook voor het koren, dat aanvankelijk met de

hand gemalen werd, kwam in 1307 bij de Zeedijk een molen, en later nog een tweede bij de Nieuwendijk – oorspronkelijk dan ook Windmolenstraat geheten. Jan Baart heeft ooit, aan de hand van vondsten en archieven, een lijst samengesteld van wat er allemaal in het veertiende-eeuwse Amsterdam werd gedaan. Hij kwam op vijftig verschillende beroepen: variërend van goudsmid, kruisboogmaker en bierbrouwer tot kuiper, hoer en kluizenares. Het was duidelijk: hier lag een stad en niets anders.

Die specialisatie moet vooral voor de vrouwen grote gevolgen hebben gehad. Tot in de dertiende eeuw waren het immers de vrouwen die – thuis – het meel met de hand maalden, het brood bakten, kleren weefden en potten bakten in het vuur. Aan het eind van de twaalfde eeuw kwamen er weefgetouwen en pottenbakkerijen, en in snel tempo werden deze vrouwelijke taken overgenomen door de mannelijke wever en pottenbakker. Die overgang is duidelijk te zien door vingerafdrukken op het aardewerk uit die tijd dat is opgegraven. Met hulp van vingerafdrukspecialisten van de gemeentepolitie maakten de Amsterdamse stadsarcheologen daar een studie van, en daaruit blijkt dat het allervroegste aardewerk dat in de stad gevonden is bijna altijd is gemaakt door vrouwen, die de potten met de hand vormden. Later werden dat mannenvingers.³ Ook de eerder genoemde houten klomp uit 1200 is vrijwel zeker gemaakt door een specialist. In de dertiende en veertiende eeuw vond een soortgelijke specialisatie plaats rond het malen van graan, het brouwen van bier en de medische zorg. Tegelijk werden al deze nieuwe beroepen beschermd door het ontstaan van gilden – vrijwel zonder uitzondering exclusieve mannenaangelegenheden. Het ligt voor de hand dat deze overgang grote gevolgen gehad moet hebben voor de rolverdeling tussen mannen en vrouwen, en wellicht ook voor de daarbij behorende moraal – al kunnen we, door het ontbreken van schriftelijke bronnen, naar de details slechts gissen.

Hoe moeten we ons dat dorp Amsterdam voorstellen? Nat en modderig, dat zeker. Bij de opgraving aan de Nieuwendijk was aan de lagen in de grond te zien hoe de smidsfamilie bijna iedere twee jaar het erf weer moest ophogen, omdat alles wegzakte vanwege de drassigheid van de veengrond. Met de woning van onze schoenmaker was het al niet veel beter gesteld. Het bouwsel was, net als alle andere huizen, van hout en stond zonder enige fundering op de grond. De rook van het vuur kringelde vrij omhoog door een paar gaten in het

dak en de lemen vloer werd bedekt door een mat, gevlochten van wilgentenen. Uit de vondsten valt af te leiden dat ongeveer een halve eeuw later, rond 1300, op deze zelfde plek een nieuw huis gebouwd is, met aangrenzend een straatje, gemaakt van brokken steen. Achter dat huis werd in de Amstel nogal wat huisafval gevonden, zoals een houten kuip en potscherven, afkomstig van aardewerk uit Duitsland en uit Amsterdam zelf. En weer een eeuw later, in ongeveer 1400, verscheen op dezelfde plaats het eerste stenen huis.

40| Toch ging die ‘verstening’ van de stad maar langzaam. Na iedere stadsbrand – in 1421 en vooral in 1452 werden grote delen van de stad in de as gelegd – werden de bouwverordeningen strenger. Rieten daken werden verboden, en voorgevels en zijwanden moesten van bakstenen gemaakt worden. Op de eerste kaart van Amsterdam, uit 1544, valt echter duidelijk te zien dat nog minstens de helft van de huizen een houten gevel had, en tot ver in de zeventiende eeuw waren overal houten hoekjes in de stad. Hout is een materiaal dat zich gemakkelijk laat bewerken, en een straat met houten huizen is altijd vol afwisseling. De oudste tekeningen van de Warmoesstraat, het Damrak en de Oudezijds Voorburgwal doen dan ook hier en daar denken aan Noorse en Duitse stadjes, vol uitbouwttjes en tierelantijntjes. Zo ongeveer moet de stad er rond 1350 hebben uitgezien. Twee van die houten huizen zijn tot de dag van vandaag in ieder geval bewaard gebleven – Begijnhof 34 en het huis aan de kop van de Zeedijk op nummer 1 –, maar waarschijnlijk zijn het er meer. Soms verbergen fraaie gevels funderingen, muren en balkconstructies die bijna tweemaal zo oud zijn: in de zeventiende en achttiende eeuw werd niet zelden voor een middeleeuws huis gewoon een ‘moderne’ gevel geplakt. Zo werd onlangs nog bij sloopwerkzaamheden achter het Scandic Crown Hotel Victoria, tegenover het Centraal Station, een vrijwel gaaf houtskelet van een middeleeuws koopmanshuis aangetroffen, met takelconstructies en al. Het geheel dateerde uit de veertiende eeuw, en was daarmee vermoedelijk écht het oudste huis van Amsterdam. Omdat de bouw van het hotel niet kon wachten, verdwenen de resten echter al snel naar een opslagplaats.

Zoals de eerste auto’s weinig meer waren dan koetsen, met in plaats van een paard een motor ervoor, zo volgden de eerste stenen huizen precies de bouwwijze van de houten huizen – een constructie die nog tot de dag van vandaag overal is te herkennen. De houten balken

bleven het huis dragen, en de stenen dienden voornamelijk als vulling van de muren. Ook de vorm van het dak was meestal niet erg origineel. Of men maakte van het stenen stadshuis een soort minikasteeltje, met kantelen en al, of men maakte, om het puntige dak van het houten huis zoveel mogelijk te benaderen, een puntige trapgevel.

De middeleeuwse houten huizen hadden verdiepingen die telkens een stukje verder naar voren sprongen, zoals bij oude vakwerkhuisen nog steeds te zien is. Het voordeel daarvan was dat gevel en ramen veel minder te verduren hadden van regen en storm. De geveltoppen aan weerszijden van de straat hielden dus altijd naar elkaar toe. Daardoor leken de toch al smalle straten en dijken nog dichter bebouwd. De komst van de stenen gevel bracht hierin weinig verandering. Ook de nieuwe huizen werden ‘op de vlucht’ gebouwd, zodat de licht vooroverhellende geveltoppen op één lijn bleven staan met de oudere houten huizen van de straat. Dat deed men in de eerste plaats omdat een rechte gevel in zo’n verder schuin gebouwde straat geen gezicht was: het zou lijken alsof zo’n gevel achteroversloeg. Door datzelfde optische effect kwam een iets vooroverhellende gevel bovendien veel mooier uit. En toen de kooplieden voor hun koopwaar steeds meer en steeds hogere zolders bouwden bood deze constructie ook nog eens het voordeel dat het takelen zo veel gemakkelijker ging, zonder voortdurende aanvaringen met de gevel en de glazen van de heer des huizes. Deze manier van bouwen heeft zodoende het houten huis met vele eeuwen overleefd. Nog steeds hellen bijna alle voorgevels in de Amsterdamse binnenstad enigszins naar voren, een traditie die tot op de dag van vandaag wordt voortgezet dankzij die merkwaardige combinatie van ouderwetsheid en pragmatisme die de stad zo eigen is.

| 41

De grote revolutie die de verstening met zich meebracht werd aanvankelijk vooral zichtbaar in het befaamde Amsterdamse binnenhuis.⁴ Het steen maakte het mogelijk om schoorstenen aan te brengen en het vuur verplaatste zich zo van het midden van het huis naar een schouw aan een van de stenen zijwanden. Snel ging dat proces overigens niet, nog bijna twee eeuwen lang, tot 1492, zouden de Amsterdamse verordeningen spreken over de ‘vrije haert’. Toch had zo’n schoorsteen grote voordelen. Doordat de kap van het huis niet meer vol rook stond kon men daar een planken vloer op de balken leggen, en zo een zolderverdieping maken. Vervolgens begonnen

sommige Amsterdammers rondom de haard een klein kamertje te timmeren, bij wijze van tochtschot. Zo kon de warmte beter worden vastgehouden. Dit vertrek groeide uit tot een vast fenomeen in het traditionele Amsterdamse huis: de zogenaamde ‘binnenhaert’. Terwijl de rest van het huis in relatie bleef met de straat, werd deze binnenhaard het begin van het privégedeelte. Om de warmte van de binnenhaard nog beter vast te houden begon men een verlaagd plafond aan te brengen, waardoor er een lage insteekverdieping ontstond. Die nieuwe verdieping verhoogde men op den duur, en ook kwam er een aparte schoorsteen. Zo groeiden uit de binnenhaard twee volwaardige vertrekken boven elkaar, waarvan de een de functie van woonkamer kreeg, en de ander die van keuken.

Er kwam op die manier al vroeg een opvallende scheiding tussen privé en publiek binnen het Amsterdamse huis zelf, Het ‘voorhuys’ kennen we volop van Vermeer, Jan Steen en andere zeventiende-eeuwse schilders. Het was hoog, licht en openbaar. Het werd meestal gebruikt als winkel, koopmanskantoor of werkplaats, maar ook wel als woonruimte. ’s Zomers stonden de luiken en de deur altijd open – zij het dat de onderdeur meestal dicht was vanwege de vele loslopende honden in de stad. De binnenhaard was daarentegen intiem en besloten. De Amsterdammers kropen er weg tegen de kou en de hardheid van het bestaan, en wat ervan op tekeningen en schilderijen is vereeuwigd ademt steevast een sfeer van prettige gezapigheid, pijprokende mannen en zwijgend breiende vrouwen. Het was een dubbelzinnigheid die het huiselijk leven in de stad nog eeuwenlang zou kenmerken: aan de ene kant de welgemeende openheid van de koopman die zijn cliënten in het voorhuis tegemoet treedt en van een stad die tot vandaag toe ’s avonds luiken noch gordijnen sluit, aan de andere kant de geslotenheid van het privéleven, van de binnenhaard, van de merkwaardige sfeer die Nederlanders aanduiden met het onvertaalbare woord ‘gezelligheid’, de knusheid die van binnen zacht is, en van buiten hard.

Schilderij van een typisch Amsterdams huis met overhellende gevel op de Dam.

